

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YARDIMCI FİİLLERİN LEKSİK-GRAMER ÖZELLİKLERİ

Zafar NAZAROV*

ÖZET

Türkiye Türkçesi'nde yardımcı fiiller isimle ve fiille birleşik fiil kuran yardımcı fiiller olmak üzere iki grupta toplanır. Yardımcı fiiller konusu bir çok araştırmacı tarafından incelenmekle beraber yapılan tasnifler bütün yardımcı fiilleri kapsamaktan uzaktır. Özellikle yap- ve bulun- fiillerinin yardımcı fiiller başlığı altında incelenmemesi bu tasniflerde görülen önemli bir eksikliklerdir.

ABSTRACT

Auxiliary verbs in Turkey Turkish are divided into two groups: auxiliary verbs forming compound verbs with nouns, and auxiliary verbs forming compound verbs with nouns. Despite the fact that auxiliary verbs have been studied by many a re far from including all auxiliary verbs. One of the most significant defects in these classifications in the fact that the verbs 'yap-' and 'bulun-' have not been studied/ examined Under the general title of "auxiliary verbs".

Fiiller, dil/sözlük zenginliğinin büyük bir hissesini teşkil etmektedir. Bundan dolayı Türkiye Türkçesinde de fiillerin gramer özelliklerini araştırmak için birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, Türk dilciliğinde fiillerin anlamlarına göre tasnifi hususunda farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir: Bazı Türk dilcileri, fiillerin anlamları bakımından sınıflandırılması konusuna hiç girmemektedir.¹ Bazıları ise bu hususta fiillerin geçişlilik ve geçişsizlik özelliklerine değinmektedir.² Bunun yanı sıra *ol-* yardımcı fiilinin sıfat-fiil eki (*-miş*;/ *-or* /, *-mE-z*;/ *-(y)EcEK*/) almış fiillerle kurduğu yapı "karmaşık fiiller" başlığı altında incelenmektedir.³ Görevlerine göre Özbek Türkçesindeki "yardımcı

* Taşkent Devlet Şarkınaslık Enstitüsü, Türk Dili Araştırma Görevlisi.

¹ Bkz. Ergin, M., **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul-1993.

² Bkz. Banguoğlu, T., **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara-1990, s. 408-409.

³ Bkz. Banguoğlu, age., s. 482-486.

fiiller”e denk düşen fiillere “tasvir fiilleri” denmektedir.⁴ Burada *bil- imkân (yeterlik)*; *ver- tezlik (ivedilik)*; *kal-, gör-, gel-, dur- süreklilik*; *yaz- yaklaşma* fiilleri olarak adlandırılmaktadır. Bununla beraber “atıp tut-, kasıp kavur-, gidip gel-” gibi birleşik fiiller “yarı tasvir fiiller” olarak kabul edilmektedir.⁵ Yardımcı fiil olarak sadece *Ol-, et-, eyle-* ve *kıl-* fiillerini kabul eden ve bunlara “ekeylem” adıyla cevher fiili ilâve edenler de vardır.⁶ Türkiye Türkçesinde en geniş anlamıyla ismin yüklem görevini taşıyan şekillerine “**ek eylem**” adı verilir. Bu nedenle, Özbek dilciliğinde şahıs ekleri olarak kabul edilen şekiller, Türkiye Türkçesinde cevher fiil/ek fiilin şimdiki zaman şekli olarak değerlendirilmektedir.⁷

M. Hengirmen yardımcı fiil almış fiilleri “zarflı bileşik fiiller” diye adlandırmaktadır ve onları üç gruba ayırmaktadır: yeterlik fiilleri, ivedilik fiilleri, süreklilik fiilleri⁸. Burada M. Hengirmen, meseleye, T. Banguoğlu’dan farklı yaklaşmış, yarı tasvir fiillerini ayırmamıştır.

Görüldüğü gibi, belli bir özellikleri incelenmiş olsa da, Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiillerin leksik-semantik, fonksiyonel işaretleri yeterince açık bir şekilde incelenmemiştir. Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiiller hakkında ilmî kaynaklarda verilen bilgiler, eserlerden toplanan örnekler incelendiğinde, genel olarak şu fiillerin yardımcı fiil olarak kullanıldığı görülmektedir: *ol-, et-, eyle-, kıl-, ver-, dur-, yaz-, bil-, gel-, koy-, kal-, yat-, gör-, git-*. Bunlara, *et-, eyle-, kıl-* yardımcı fiillerine benzer anlam ve görevlerde kullanılmasından dolayı yapı-fiilini de ilâve edebiliriz. Bunun yanı sıra, *bul-* fiilinden yapılan *bulun-* kelimesinin de yardımcı fiil olarak kullanıldığı örneklerin tahlili sonucunda görülmüştür.

Kaydedilen yardımcı fiilleri, kullanım biçimlerine göre ikiye ayırabiliriz:

1. İsim, sıfat, zarf, zamir gibi kelime türleri ile birlikte kullanılan yardımcı fiiller: *ol-, et-, eyle-, kıl-, yap-*

Örnek:

Hiç birinde ne hayret, ne dehşet, ne de alelade bir alaka izine tesadüf etmedim. (Y. K. K.)

Biliyordum ki, insan hayvanların en kötüsü, en bayağısı ve en az sevimli olanıdır. (Y. K. K.)

⁴ Bkz. Banguoğlu, age., s. 488-493.

⁵ Bkz. Banguoğlu, age., s.493-494.

⁶ Bkz. Hengirmen, M., Türkçe Dilbilgisi, TDK Yay., Ank.1995, s. 366-388; Atabay, N.-Kutluk, İ.-Özel, S., Sözcük Türleri, Ankara Ü. Basımevi, Ank.1976, s. 255-261, 215-218.

⁷ Bkz. Hengirmen, age., s.240-244.

⁸ Hengirmen, age., s.268-272.

2. Sadece fiil ile birlikte kullanılan yardımcı fiiller: ver-, dur-, yaz-, bil-, gel-, koy-, kal-, yat-, gör-, git-

Örnek:

Planımı bir anda hazırlayıverdim. (Y. K. K.)

Böyle düşünürken, karşıma çoktan beri görmediğim Süleyman çıkageldi. (Y.K.K.)

Göz kamaştırıcı bir mucize önünde gibi donakaldı. (Y. K. K.)

Nasıl onlar gibi söyleyebilirim? (Y. K. K.)

Onu gördüğüm an düşeyazdım. (Y. K. K.)

Ünlü Rus dilbilimcisi A. N. Kononov da birleşik fiilleri incelerken yardımcı fiilleri yukarıda kaydedilen özelliklere göre ikiye ayırmaktadır: *analitik tip birleşik fiiller, sentetik tip birleşik fiiller*. Analitik tip birleşik fiiller isim veya isim soylu kelimeler ile yardımcı fiilin, sentetik tip birleşik fiiller ise iki fiilin bitişmesinden oluşmaktadır.⁹

Biz, burada birinci gruba giren yardımcı fiillerin bazılarının gramer-leksik özellikleri üzerinde duracağız.

Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiillerin; isim, sıfat, sayı adı, zamir, zarf gibi kelime türleriyle birlikte kullanılması mümkündür. Birlikte kullanılma sıklığına göre isimler birinci, sıfatlar ikinci sırada gelmektedir:

•İsim+yardımcı fiil:

İhtiyar dayısını çiğneyip geçmek vicdansız bir hareket olurdu. (R.N.G.)

Ali Suriye’de bir kaza kaymakamlığı alarak gurbete çıkmasına sebep olmuş. (R.N.G.)

Bu bir nefese, bu bir yeni ruha sembol olmuştur. (Y.K.K.)

Süleyman üç dört günden beri ortadan kaybolmuştu. (Y.K.K.)

•Sıfat+yardımcı fiil:

Mehtapta bağların içinde yürümek ne kadar güzel oluyor baba. (R.N.G.)

Bu genci tanıdığımızı memnun olacaktık. (R.N.G.)

•Zamir+yardımcı fiil:

“Gel beyim, seni bizim köye götürüyüm.” dediği zaman bir Anadolu köyünün ne olduğunu bilmiyor değildim. (Y.K.K.)

⁹ Kononov, A. N., Grammatika Turetskogo Yazika, Leningrad Nauka, Moskova-1941, s. 117-123.

•Zarf+yardımcı fiil:

Böyle mi olacaktı? Böyle mi sanmıştım? Lakin işte böyle oldu ve böyle olması lazımdı. (Y.K.K.)

Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiiller, isim ve isim soylu kelimeler ile birleşerek yüklem görevi üstlenir. Fakat bu yardımcı fiiller her zaman birleşik fiil oluşturmaz: *Yalnız Bekir Çavuş biraz dikkat eder gibi göründü: “Efendi, tekrar savaş olacak mı?”* (Y.K.K.) *Benim de saatlerce karanlığa kapandığım, saatlerce kendimi ihtiyari bir körlüğe vakfettiğim oluyor.* (R.N.G.)

Türkiye Türkçesinde *ol-* fiilinin kullanım frekansı çok yüksektir. *Ol-* fiili, sıfat-fiil biçimleriyle kullanılabilmesi bakımından diğer yardımcı fiillerden ayrılır. Bu fiil, */-mİŞ/* (geçmiş zaman), */-(y)EcEK/*, */-(y)İcİ/* (gelecek zaman), */-°r /*, */-mE-z/* sıfat-fiil eklerini almış fiillerle birlikte kullanılabilir. Bu türdeki fiiller, fiilin **perifrastik**, yani **dolaylamalı** şekli kabul edilir.¹⁰

Türkiye Türkçesinde */... -mİŞ ol-/* biçimindeki fiillerin iki anlamda kullanıldığı görülmektedir:

a) Oluş veya kılışın, yardımcı fiilin zaman şeklinden anlaşılan zamandan önce gerçekleştiğini gösterir:

Böylece hem ağabeyinin gönlünü almış hem de şehirde bunalan çocuklarını eğlendirmiş olurdu. (R.N.G.)

Yoksa keçilerim gibi dinlenmiş olursun oğlum. (R.N.G.)

b) Oluş veya kılışın gerçekleşip gerçekleşmemesi hususunda anlatıcının şüphesini belirtir:

Biçare adam aklını kaybetmiş olacak. (Y.K.K.)

İhtimal pardösümün cebinde bırakmış olacağım. (Y.K.K.)

Belki bu sözü bir sarhoşluk anımda söylemiş olabilirim. (Y.K.K.)

Türkiye Türkçesinde */... -°r ol-/* ve */... -mE-z ol-/* şeklinde oluşmuş fiiller, yardımcı fiilin zaman şeklinden anlaşılan süreden itibaren, esas fiille ifade edilen hareketin, durumun normal hâle geldiğini anlatır:

Rahmi artık bunaldıkça o kahveye gider olmuştu. (T.B.)

Mektep hocalarından utanır oldum. (R.N.G.)

Gerçi Rahmi bu ana konusunun artık saçmaya döndüğünü o gece anlamış ve açmaz olmuştu. (T.B.)

¹⁰ Mihaylov, M.S., Issledovaniya po grammatike turetskogo yazika: Perifraşticheskiye formi turetskogo glagola. Nauka, 1965.

*İnsan yarını çok özlerse gayri yüzünün hayalini de **göremez olur.*** (R.N.G.)

Türkiye Türkçesindeki /... **-(y)EcEK ol-** ve /... **-(y)İcİ ol-** şeklinde oluşmuş fiiller ise, yardımcı fiilden anlaşılan zamandan itibaren, esas fiille anlatılan hareketi gerçekleştiriminin maksat hâline geldiğini belirtir:

*Vah biçare Kınalı Yapıncak kırk yılda bir benden bir şey **isteyecek oldu.***(R.N.G.)

*Evvelki gün bizim karı **nazlanacak oldu.*** (R.N.G.)

Fiilin sıfat-fiil şekli ile kullanılma imkânı yardımcı fiillerden sadece *ol-* fiilinde vardır. Diğer yardımcı fiiller böyle bir özellik göstermezler.

Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı bakımından *et-* yardımcı fiili ikinci sırada gelmektedir. *Et-* yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiillerde asıl anlam önceki kelimededir. Bu fiil genellikle isim soylu kelimelerle birlikte kullanılmaktadır:

*Mamañih üzümle sanayi-i nefise arasındaki münasebet **inkar edilmez.***(R.N.G.)

*Bu izdivacın mahsullerini hele bir **tasavvur et.*** (R.N.G.)

*Kaç yaşında olduğumu ve arkamda bıraktığım geçmişi unuttuğum gün, kimbilir, ne kadar **rahat edeceğim!*** (R.N.G.)

Et- yardımcı fiili sıfatlar eşliğinde nadiren kullanılır:

*Son olaylar onu büsbütün **çekingeni etti.***

Türkiye Türkçesindeki *et-*, *ol-* fiilleri, Özbek Türkçesinden farklı olarak, fonetik değişikliğe uğrayan bazı tek heceli kelimelerle kullanıldığında bitişik yazılır:

*Ben bittim, **mahvoldum.*** (R.N.G.)

*İzmir'deki edebi mecmualardan birinde kendi resmini **neşrettirdi.*** (R.N.G.)

Bunun yanı sıra, aslı **şeddeli** olan bazı kelimeler, bu yardımcı fiillerle kullanıldığında asıllarına dönerler:

*Bozyakalılar bunu Dede'deki hayvan muhabbetine delil **addederler.*** (R.N.G.)

*Kendi vatanı **addettiği** memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını **hissediyor.*** (R.N.G.)

Eyle- fiili anlamı ve görevine göre *et-* kelimesinin eş anlamlısıdır. Ama, bu fiil çok az kullanılır: *ihya eyle-*, *itaat eyle-*. Özbek Türkçesinde de *eyle-* fiili sadece bazı kelimelerle birlikte kullanılabilir, yine de kullanım oranı Türkiye

Türkçesindekinden çoktur. Bu yardımcı fiile genellikle tarihî ve nesir türünden eserlerde rastlanır: *Ben seni **dost eyledim**.*

Özbek Türkçesinde, yardımcı fiiller içinde kullanım sıklığına göre *kıl-* fiili ikinci sırada gelmektedir:

*Siz de çocukları zorlayıp **namaz kılmasını istediniz**. (C.)*

*Ama bu kurnazca yapılan darbe yeni orduya sinek gibi **etki kılmadı**. (C.)*

Aynı fiil, Türkiye Türkçesinde de bulunduğu hâlde, ancak bazı kelimelerle birlikte kullanılabilir:

Namaz kıldınız mı?

*Tanrı **bahtiyar kulsın**.*

Bununla beraber, Türkiye Türkçesinde bazı bağımsız anlamlı fiiller metinlerde yardımcı fiillere benzer anlam ve görevlerde kullanılmaktadır. Bunların başında *yap-* ve *bulun-* fiilleri gelmektedir.

Türkiye Türkçesinde *yap-* fiili, *kıl-* yardımcı fiiline benzer bir anlamda kullanılmaktadır. Fakat, bu fiilin ondan fazla anlamda kullanıldığı kabul edilse de, Türkiye'deki bilimsel kaynakların hiçbiri bunu yardımcı fiil olarak değerlendirmez. Oysa, görev ve anlamlarını dikkate alınca bu fiili de yardımcı fiiller arasına koymak gerekecektir. *Yap-* fiili, diğer yardımcı fiiller gibi, "uygula-, gerçekleştir-" anlamında kullanıldığı zaman asıl fiil değerindedir:

*Ona istediklerini **yaptırırlar**. (Y.K.K.)*

*Bu küçük afacan kızın her kahrını çeker, her dediğini **yapardı**. (R.N.G.)*

Yap- fiili isim ve isim soylu kelimeler ile birlikte kullanılarak birleşik fiil de oluşturabilir:

*Senelerce aramızda sefalet içinde yaşayan bu meçhul sanatkarı birdenbire göklere uçurdular, **amsalsiz bir dahi yaptılar**. (R.N.G.)*

*Derslerde müz' iç bir karasinek gibi ensesinden ayrılmaz, ikide bir lakırdıya karışarak **ihhtarlar, tembihler yapardı**. (R.N.G.)*

Türkiye Türkçesinde *bul-* fiilinden türemiş olan *bulun-* fiili, *ol-* yardımcı fiiline denk bir görevde kullanılabilir. Bu fiil, *ol-* gibi asıl fiil değeri taşıyabilir:

*Nihayet Münir Bey, sefaret katibliğiyle birçok seneler Londra'da **bulunmuştu**. (R.N.G.)*

Fakat, isim ve isim soylu kelimelerle birlikte kullanıldığında yardımcı fiil vazifesi de üstlenebilir:

*Hüseyin Kenan, iki günden beri burada, dayısının bağında **misafir bulunuyor.** (R.N.G.)*

*Davayı merakla takip ediyor, muntazaman mahkemelerde **hazır bulunuyordu.**(R.N.G.)*

Anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiillerin belli özellikleri incelenmişse de bu fiillerin leksik-semantic ve fonksiyonel değerleri göz ardı edilmiştir. Zira verilen örneklerden anlaşılacağı gibi *yap-*, *bulun-* fiillerini de yardımcı fiiller sınıfına dahil etmek gerekmektedir.